

Date: 17th November-2025

**LINGVOMADANIY KOMPETENTLIK - LINGVISTIKA VA KULTUROLOGIYA
UYG'UNLASHUVI**

Yuldashev Salaxiddin Azamovich

Qo'qon universiteti

Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri

s.yuldashev@kokanduni.uz

salahiddiny@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0943-3828>

Annotatsiya: Til va madaniyatning masalalari bilan asosan lingvomadaniyatshunoslik sohasi shug'ullanib kelmoqda. Ilm-fanning til va madaniyat munosabatlariga bo'lgan qiziqishlar XX asr oxirida yangi tilshunoslik fanipaydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu fanning mavzusi – tilva madaniyatning o'zarota'siri, ularning birlashishi, ya'ni til madaniyati.

Kalit so'z: Lingvomadaniy, kommunikativ, kompetentligini, madaniy, polisub'ekt, texnologik, kompleks, sub'ektiv, metodik, sotsiolingvistik, grammatik, fonetik, leksik, sivilizatsiya, lingvokommunikativ.

Til - bu ijtimoiy mahsul, insonlarning bir-birini o'zaro tushunish vositasidir. XX asr boshlaridan beri ko'plab ilmiy nazariyalar, til va madaniyat ajralmas birlik degan g'oyaga asoslana boshladi. Madaniyat tilshunoslik bilan shunchaki yonmayon soha sifatida emas balki "inson siri, til va matn sirini chuqur tahlilsiz tushunib bo'lmaydi" deb tadqiq qilinadi. Shuningdek, hozirda tilshunoslikda yangi sohasifatida lingvomadaniyat kirib kelmoqda. Til va madaniyatning masalalari bilan asosan lingvomadaniyatshunoslik sohasi shug'ullanib kelmoqda. Ilm-fanning til va madaniyat munosabatlariga bo'lgan qiziqishlar XX asr oxirida yangi tilshunoslik fanipaydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu fanning mavzusi – tilva madaniyatning o'zarota'siri, ularning birlashishi, ya'ni til madaniyati. Madaniyat va til teng ekstremal hodisalar deb hisoblanadi va madaniyatning mazmuni sifatida keng ma'nodatushunilgan til, shuningdek, ushbu kontentning mavjudligi va mavjudligishakli hisoblanadi. Til milliy madaniyatning eng katta boyligidir va til, bilim va axloqiyonga ega bo'lgan inson nafaqat bir ob'ekt va madaniyat mavzusini anglatadi, balki bu biz uchun eng qiziqarli, interfaol muloqot ob'ekti va mavzusidir.

Lingvomadaniyat – til va madaniyat tushunchalari o'rtasidagi munosabatni o'rganadigan tilshunoslikning yangi bo'limidir. Lingvomadaniyatshunoslik XX asr oxiri va XXI asr boshlarida, etnolingvistika, psixolingvistika va kognitiv kabi yangi sohalar bilan birqatorda paydo bo'lgan. Lingvistikani bu yangi sohasining rivojlanishi V.N.Telia, V.V.Vorobev, V.G.Kostomarov va V.A.Maslova kabi olimlarning bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari bilan bog'liqdir. Shu sohaning eng mashhur ilmiy ishsifatida V.A.Maslovaning kitobi e'tirof etilgan. Bunda hozirgi kundagi lingvokulturalogik tadqiqotning mavjud tendensiyalarini tasvirlagan.

Date: 17th November-2025

Lingvomadaniy kompetentlik - lingvistika va kulturologiya uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan, tilda aks etgan va ifodasini topgan, o'z semantikasida milliy-madaniy ma'noni aks ettiradigan til birliklarini aks ettiruvchi bilim va ko'nikmalar majmuasidir. Lingvomadaniy munosabatlarda tilga madaniyatning asosiy umumlashtiruvchi qismi va jamoaviy malakalarning bebaho xazinasi sifatida qaraladi hamda madaniyatning tilga, shuningdek, tilning inson tafakkuri va dunyoqarashiga ta'sirini o'rganish nazarda tutiladi.

Lingvomadaniy kompetentsiya xorijiy til amaliyotidagi nutq (akustik) faoliyati turlari hamda tilning mustaqil sathlaridan fonetik, leksik, frazeologik, grammatik (morfologik va sintaktik), stilistik bilimlarni nazarda tutadi. Mazkur kompetentsiya tarkibiga kundalik hayotga, tevarak-atrofga oid turli-tuman ma'lumotlar orqali tinglab-tushunish, gapirish, o'qish, yozuv hamda fonetik, leksika, frazeologiya, grammatikaga mansub malakalarga oid barcha bilimlarni kundalik amaliyotda qo'llay olish jarayonidir. Mazkur kompetentsiyalar negizida egallangan bilim va malakalar, soha talabalarining kundalik amaliy vaziyatlarda, maxsus pedagogik faoliyatlarida ingliz tilini mustaqil qo'llay olishiga asos bo'la oladi. Shu boisdan ham "Ingliz tili va adabiyoti" yo'nalishi talabalariga tadbiiq qilingan kompetentsiyalar negizida o'quv dasturiga tayanilib barcha berilgan bilim va malakalar ularning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga, shular asosida lingvistik kompetentsiyalarni takomillashtirishga qaratiladi.

V.Maslova tadqiqotlarida "lingvomadaniyatshunoslik" atamasi fanda tilshunoshlik va madaniyatshunoslikni kesib o'tuvchi fan ma'nosini bildiradi. Bu fan millatningmadaniyatini tilda aks ettirishini va mustahkamlashni o'rganadi¹⁸.

V.V.Vorobev tilshunoshlikka lingvokulturalogik tahlilning asosiy birligini, uni tilning dialektik birligi va tilga oid bo'lmagan (konseptual va obektiv) mazmunda kiritdi¹⁹.

V.V.Krasskiyning fikriga ko'ra, lingvokulturalogiyaning asosini mental-til kompleksining madaniy – tarixiy qatlamiga kirishimiz mumkin bo'lgan "kanal" xususiyatiga ega til birligi va diskurs tashkil qiladi.

V.V.Vorobevning ta'riflashicha, lingvomadaniy bilim sintezlashgan tipga mansub murakkab ilmiy yo'nalish bo'lib, til va madaniyatning o'zaro bog'liq munosabatini tizimli metodlar yordamida til birliklarida aks etishini tadqiq etadigan fandır. Lingvomadaniy munosabatlarning ob'ekti tilda aks etgan madaniy axborot, madaniyat, uning tarkibiy qismlari va til vositasida ushbu madaniyatni yaratadigan kishilar preferensiyasi tashuvchisi bo'lgan tilni tadqiq etish²⁰.

Shu o'rinda qayd etish joizki, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan: til madaniyat negizida paydo bo'ladi, rivojlanadi va aynan uning ifodalovchisi hamdir. Har qanday madaniyat qat'iy emas, u o'zini o'rab turgan muhit bilan hamohang va bog'liq

¹⁸ Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2001.

¹⁹ Воробьев.В.В., Лингвокультурология: теория и метод. М.: РУДН, 1997.-С. 32.

²⁰ Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр Академия, 2004. - 35 с

Date: 17th November-2025

ravishda doimo harakatda va o'zgarishda bo'ladi²¹. Bu o'rinda, til ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, avloddan avlodga yetkazib berish vazifasini bajaradi. Shu sababli, lingvomadaniy jarayonda tilni nafaqat bilish va kommunikatsiya vositasi sifatida, balki aniq bir xalqning milliy madaniyati kaliti sifatida ham qaraladi. Bu qarashning nazariy asoslari V.Gumboldt, A.A.Potebnya va boshqa tilshunoslar asarlarida ham belgilab berilgan. Masalan, V.Gumboldt: "Millatim tilining chegarasi mening dunyoqarashim chegarasini belgilaydi», - deb ta'kidlaydi. U o'z konsepsiyalarida "shaxstil-madaniyat" bog'lanmasini tasvirlab beradi²². V.Gumboldt nazariyasiga ko'ra, til – xalq ruhiyati va madaniyatining bebaho xazinasini bo'lib, xalq milliy madaniyatini... shaxsning ichki va tashqi dunyosi munosabatlarini qamrab oladi, shuning uchun ham har bir til o'zi tegishli bo'lgan xalq irodasi, dunyoqarashini ifodalaydi. Boshqacha qilib aytganda, til milliy qadriyatlarning asosiy aks ettiruvchisi sifatida millatning dunyoni ko'rishi, anglashi va idrok etishida ko'zgu vazifasini o'taydi. V.Gumboldtning izdoshi ishlarida ham ushbu konsepsiya davom ettirilgan. Olim E.Sepir til "madaniyatning umumiy holda taraqqiy etishining zaruriy sharti hisoblanadi. Til madaniyatdan tashqari, alohida mavjud bo'la olmaydi... Til milliy madaniyatning shakllanishi va rivoj topishiga bevosita ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega", "Madaniyatni o'sha jamiyat kishilarining fikrlash usullari, xatti-harakatlari yig'indisi sifatida tushunish mumkin"²³, deb ta'kidlagan.

Lingvomadaniy kompetentlikning asosi bo'lgan madaniy tilshunoslik ilm-fanning nazariy va analitik rivojlanishini (murakkab tizimlarni o'rganish va bilim qobiliyatini taqsimlashni) va antropologiyani tezlashtiradi. Madaniy tilshunoslik turli tillar madaniy tushunchalarni aks ettiradi, jumladan madaniynaqshlar, madaniy toifalar va madaniy metafora ularning xususiyatlaridan foydalanadi. Madaniy tilshunoslik doirasida til tilga, madaniy bilim darajasiga bog'liq. Madaniy tilshunoslikning yondashuvlari amaliy tilshunoslikning ba'zi tarmoqlarida, jumladan, madaniyatlararo muloqotni va kontakt uslubiyatlarini o'zlashtiradigan usullarini qo'llaydi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar madaniyatning til tuzilmalariga bevosita bog'liqligini aniqlashga qaratilgan lingvistik-madaniy tadqiqotlar metodologiyasining ilmiy bilimlarning asosiy me'zonlariga javob bermasligiga ishonadilar. Bu bizga "lingvokulturologiya"ni psevdofilmiy-nazariya soniga moslashtirish imkonini beradi. Xususan, madaniy lingvistika uslublari xorijiy va "muhojir" tilshunoslar tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydi. Ta'rifni tahrirlash lingvomadaniy izlanishlarni madaniyat bilan yaqin aloqada til sifatida o'rganish odatda qabul qilinadi. Lingvokulturologiya–tillarning aks ettiruvchanlik nazariyasiga asoslangan turli tillar (xalqlar) til-madaniy sohalarini ziddiyatli tahlil qiladigan, tillarda aks ettirilgan madaniy qadriyatlarning faoliyat ko'rsatadigan tizimi sifatida ob'ektlarni holis mazariy-tavsifiy o'rganish «Lingvokulturologiyaning asosiy obekti, muallif «madaniyat va tilni uning

²¹ Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр Академия, 2001. - 19 с

²² Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Пер. с нем./Сост. и общ. ред. А.В. Гулыш, Г.В. Рамишвили. - М.: Прогресс, 1985. - 451 с

²³ Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии/ Под ред. А. Е. Кибрик, - М.: «Прогресс», «Универс», 1993. - 223 с.

Date: 17th November-2025

ishlash jarayonida o‘zaro munosabatlari va o‘zaro aloqasi va bu o‘zaro ta’sirning yagona tizimiy yaxlitlikda talqin qilinishi» deb nomlanadi va mavzu “tillararo muloqot tizimida va uning madaniy qadriyatlariga asoslangan jamiyatning milliy shakllari” – dunyodagi lingvistik rasm” ni tashkil etuvchi har bir narsadir. Til–madaniy obektlarni o‘rganish semantika, sintaktikalar va pragmatikalarning birligini tashkil etuvchi tizim usulini qo‘llash orqali amalga oshiriladi va ular sizning «til va lingvistik tarkibning dialektik ravishda bog‘langan bo‘linmalari» deb atalishiga imkon beradi.

V.V. Redsning ta’rifiga ko‘ra lingvokulturologiyani «dunyodagi milliy tasvirni o‘rganish bilan bevosita bog‘liq, tilni tushunish, aqliy zahmatli kompleksning xususiyatlari» bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lgan til va nutqda madaniyatning namoyish va namoyishini o‘rganadigan intizom» sifatida tanitiladi.

Aloqa uchun til-kognitiv yondashuvni qo‘llash tavsiya etiladi, chunki umumiy tilshunoslik va milliy aniqlangan komponentni tahlil qilishga imkon beradi. Biroq, muallif etnopsixolingvistik va lingokulturologiya o‘rtasida aniq chegarani aniqlamaydi: ularning muammolari umumiyligi tasdiqlangan, ikkalasining ham paydo bo‘lishi uchun nazariy sharoitlar Sapir-Vhorf gipotezasi deb hisoblanadi va tadqiqot uslubida farqlar yo‘q. E.I. Zinovievaning va E.Yurkovaning ta’rifi lingvokulturologiyani turli tillardagi tillar bo‘linmalari, nutqiy faoliyat, nutq xulqatvori va nutq ni o‘rganish orqali muayyan tilning spikerlari olami haqidagi bilimlarni turli xil usullar bilan tanishtirishning filologik fani sifatida tan olishimiz mumkin. Bu esa, ushbu ob’ektlarning tahlil qilingan birliklar, uning soyalari, konsentatsiyalari va assotsiatsiyalarning qiymatini tushuntiradilar. Tilshunoslik va hududiy adiqotlar 20-asrning oxiridan boshlab tilshunoslik, tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan shug‘ullanuvchi rus olimlari o‘rganish ob’ektini tavsiflovchi yangi atamalar bilan faol tanishganlar.

Lingvistik bilim va axloqiy ongga ega bo‘lgan shaxs nafaqat madaniyat ob’ekti va mavzusi, balki madaniyatlararo aloqalarni jadallashtirishga alohida e’tibor qaratadigan shaxslararo muloqot ob’ektlari va mavzusini ham anglatadi. So‘nggi o‘n yilliklarda kuzatilgan globallashuv jarayonining jadal rivojlanishi bizni G‘arb va Sharq haqidagi to‘liq tushunchaga olib keldi. Biroq, bu «texnologik tushunish» dan boshqa narsa emas. Aslida, butunlay boshqacha, ko‘p hollarda izolyatsiya qilingan madaniy joylar o‘z dunyosida, boshqa ongga o‘xshamaydigan, dunyoga nisbatan munosabatini, shaxsning roli va fikrlash tarzini belgilashda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. // Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.

Date: 17th November-2025

3. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М: Академия, 2001.
4. Воробиев.В.В., Лингвокультурология: теория и метод. М.:РУДН,1997.-С. 32.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр Академия, 2004.
6. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Пер. с нем./Сост. и общ. ред. А.В. Гулыш, Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии/ Под ред. А. Е. Кибрик, – М.: «Прогресс», «Универс», 1993.
8. Ашуров А.А. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти//Ўзбекистонда хорижий тиллар. — 2020.
9. Алиев И.Т. Педагогнинг касбий компетентлиги // Узлуксиз таълим тизимида ўқитувчиларни касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари: Респ. илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2013.
10. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. Зебуннисо-Конирил. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.

